

AMIKOR A NYELV ELVÁLASZT ÉS AMIKOR ÖSSZEKÖT,
AVAGY NYELVPOLITIKA ÉS A NYELV POLITIKÁJA

EGRY GÁBOR

Hozzászólás a Délkelet-Európa Kutatóintézet, *Európa nyelvi és kulturális sokszínűsége* című konferenciáján – 2011. december 8-án az ELTE-BTK Történeti Intézetben.

*

Az írás arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvpolitika, minden más politikához hasonlóan, megvalósítása felől is értékelendő. Az állami szándékok és előírások alkalmazása sok esetben helyi viszonyoktól, illetve a közigazgatás kapacitásától függ. A két világháború közti Románia példái mutatják, hogy a nyelvhasználat jogi korlátai és a tényleges nyelvi viszonyok közti térben értelmezhetőek az egy- és többnyelvűség gyakorlatai is. Az állami szabályozás minden esetben beavatkozás is ezekbe a viszonyokba, míg az egy- vagy többnyelvűség lehetősége és tartalma a társadalmi háttértől is függ.

Kulcsszavak: többnyelvűség, nyelvpolitika, nyelvi jogok, nyelvhasználat, mindennapi etnicitás, Románia

*

Közép-Európa múltjának létezik egy idealizált, ám népszerű emlékezete, ami az egykor volt nyelvi sokszínűséget és a többnyelvűség példáit nem pusztán egy valamikori idill elemének tekinti, de azt mintaként állítja a ma elé is. Az viszont sokkal ritkábban kerül szóba, hogy a nyelvi sokszínűségnek mi is volt a társadalmi háttere és tartalma, illetve mit is jelentett egykor több nyelv ismerete, tudása? Holott a többnyelvűség sokszor társadalmi helyzethez, státuszhoz és a hozzá kapcsolódó elvárásokhoz kötődött (középosztálybeli, középiskolát vagy egyetemet végzettek, többnyelvű környezetben nevelt arisztokraták) vagy éppen a társadalmi mobilitás és az asszimiláció folyamataihoz kapcsolódott. A magyarosodók még beszéltek egykori és már beszéltek új nyelvüket. Akik pedig ettől a világtól távolabb, a mindennapi érintkezésben sajátítottak el egy-egy újabb nyelvet könnyen lehet, hogy csupán az adott viszonyok között elégséges tudásra tettek szert, ráadásul a nyelvi sztenderdtől nagyon is különböző változatot beszéltek.

Az eredendően aszimmetrikus viszonyokat aztán tovább komplikálta az állam beavatkozása. Egyfelől kétségtelenül közelítette egymáshoz és a sztenderd változathoz az adott nyelvek változatait. Másfelől azonban mégis csak külső beavatkozást jelentett egy a nyelvpolitikát és a vele járó szabályozást megelőző „természetes egyensúlyi” állapothoz képest. A nyelvpolitika története tehát akár intervenciók történeteként is olvasható, ami a fenti – idealizált – emlékezethez viszonyítva – megteremti még annak a lehetőségét is, hogy a 19-20. század közép-európai nacionalizmusait az alapvetően jó egyszerű emberek és az alapvetően rossz igazatók történeteként olvassuk – újra. (Hiszen ez a séma már a 19. században sem volt ismeretlen.)

Persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egy politika – egy ponton túl – legfeljebb annyit ér, amennyi megvalósul belőle. S amennyire egyszerű egy nyelv jogi – és ezzel összefüggésben szimbolikus – státuszát megváltoztatni, annyira nehéz lehet a gyakorlatban is érvényt szerezni az új előírásoknak. A két világháború közti Románia példája jól illusztrálja a problémának ezt az oldalát is. A kormány kétségtelenül nemzetiesítő államot épített, ambiciózus nemzetépítési és egységesítési terveket próbált valóra váltani. Csakhogy eközben folyton beleütközött a saját közigazgatása alacsony végrehajtási kapacitása és a meglévő szociokulturális minták szívóssága jelentette korlátokba is.

Ennek néhány kiragadott aspektusára szeretném felhívni a figyelmet.

1. Számos térségben az etno-demográfiai viszonyok sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak a nyelvi viszonyok, a nyelvhasználat meghatározásában, mint a hivatalos előírások. Ahogy egy Oltszem községbe érkező csendőrrjárőr 1924-ben azonnal hívott az állomásról egy vasutast tolmácsolni, úgy Háromszék megye prefektusa még 1940 júniusában is azt jelentette Bukarestbe, hogy a községi igazgatásban szinte senki nem beszél románul.

2. A gyenge minőségű közszolgáltatások és a humán erőforrások korlátai is befolyásolták a gyakorlati nyelvhasználati viszonyokat. Korántsem lehet véletlen, hogy az államrendőrség még abban a Szolnok-Doboka megyében is kérdőre vonta a prefektust 1923-ban, hogy beosztottjai miért leveleznek egymással magyarul, ahol egyébként a korábbi vármegyei igazgatásban jelentős románosításra került sor már 1919 elején. Hasonlóan érzékeny terület volt a vasút is. Rendőrségi jelentések szerint például a CFR pascani-i műhelyeiben 1930-ban is jelentős számú magyar szakmunkás és mérnök dolgozott, akik ugyan keveset beszéltek románul, egyikük már 1924 óta kémgyanús volt, és megfigyelés alatt állt, de szaktudásuk miatt mégis nélkülözhetetlennek bizonyultak. Csakúgy, mint a Szatmár megyei németesítésre vagy románosításra ítélt iskolák tanítói. Itt a minisztérium vonatkozó rendelkezéseit az 1930-as években szintén évekig nem ültették át a gyakorlatba, nem lévén elegendő románul vagy németül oktatni képes tanerő.

3. Az államigazgatás olykor egyszerűen slampos volt, olykor nem volt képes volt elvégezni a ráháruló feladatokat. Molter Károly vonatkozó írásai Marosvásárhelyről talán még elintézhetőek lennének azzal, hogy a fikció világába tartoznak. A levéltári dokumentumok azonban még az Antonescu-korszak etnokratikus rendszerének idejéből is szép számmal tartalmaznak ezt igazoló anyagokat. Egy magyar utazó 1942-ben Temesvárott csodálkozott el azon, hogy a strandon mindenki kedve szerinti nyelven beszél, hiába a jól láthatóan kifüggesztett tiltó tábla. Egyik ismerőse kérdésre csak annyit jegyzett meg, hogy ez itt Románia, ahol semmit sem kell egészen komolyan venni. Hasonlóan beszédes a bukaresti kozmetikusok esete. A fővárosi Sziguranca 1942-végén riadóztatta a minisztériumokat, hogy a Bukarestben dolgozó kozmetikusok döntő többsége kisebbségi – és ez kémgyanússá teszi őket. A különböző hivatalok válaszából kiderült, hogy az engedéllyel rendelkező kozmetikusok többsége valóban magyar, német vagy zsidó, jelentős részük annak ellenére sem beszél románul, hogy az iparendély megszerzéséhez ezt igazolniuk kellene (sőt, románul vizsgát is tenni), ráadásul a hatóságoknak semmiféle napra kész nyilvántartásuk nincs róluk, mert az egészségügyi és a kereskedelmi minisztérium egymásra mutogat, kinek lett volna felelőssége azt elkészíteni.

4. Végül igen csak érdekes szerepet játszottak a nyelvi rendelkezések szubverziójában a szociokulturális minták. Erdélyben a helyi román középosztály az első világháború előtt betagozódott egy magyar nyelvű városi civilizációba és ezt nem adta fel 1918 után sem. Ezzel szemben az Ókirályságból érkező hivatalnokok számára mindez idegen maradt, ami konfliktusokhoz vezetett. Így kerülhetett sor román nemzeti párti vezetők letartóztatására Fogarason, mivel úgymond irredenta nótákat énekeltek a vendéglőben. És ez tette lehetővé azt is, hogy erdélyi román személyiségek saját magasabb rendűségüket demonstrálják azzal, hogy magyar nyelvű társasági eseményeket rendeztek otthonaikban. Mint például Aurel Socol, a Nemzeti Parasztpárt kolozsvári vezetője, aki Asztalos Miklós budapesti történészt díszvacsorán látta vendégül lakásán, noha Asztalost irredentaként tartották számon és meg is figyelték. Azonban így is magyar úr volt, akivel csak erdélyi román urak tudtak társalogni.

Socol és Asztalos példája mutatja azt is, hogyan lehet a nyelvpolitikából a nyelv politikája, amikor a hivatalosan degradált kisebbségi nyelv hirtelen visszanyeri korábbi státuszát és beszélői magasabbrendűségét juttatja kifejezésre, szemben a fennálló jogrenddel. Egyúttal pedig politikai állásfoglalás is, az Ókirálysággal és elitjével szemben. Ahogy azonban a szabályozás előtti időszakban a többnyelvűség változatai társadalmilag meghatározottak lehettek, úgy ebben az időszakban is kitapintható mindez. Falusi nemzetgyalázási perekben éppen az gyakori, hogy a felek nem beszélnek egymás nyelvét, a román nemzetiségű panaszosok csak egy-egy ismert – jobbára becsmélőnek tartott kifejezést vagy káromkodást hallva – vélelmezik, hogy a vádlott nemzetiségükben gyalázta meg őket. A különböző jelzőkkel vagy akár anélkül elejtett „oláh”, a „baszd meg” változatai szinte biztosan felbukkannak a kihallgatási jegyzőkönyvekben, tanúvallomásokban, miközben arra is találunk példát, hogy középosztályi környezetben ezeket nem tartják sérelmesnek. A nyelv és a nyelvhasználat – ekkor még – bizonyosan kibújt a jogi egységesítés Prokrasztész-ágyából.

Egry Gábor, történész, PhD, a Politikatörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, a Múltunk felelős szerkesztője. Kutatási területe a nemzetépítés gazdasági aspektusai, kisebbség- és nemzetiségpolitika a 19-20. században, identitáspolitika és regionalizmus a két világháború között és 1989 után.

*

